

AHMET AĞAOĞLU'NUN HÜSEYİNZADE ALİ BEY'E MEKTUPLARI*

Yılmaz Özkaya*

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rusya Türkleri arasında yenileşme ve modernleşme hareketleri hız kazanmaya başlamış ve yarı Avrupaî bir sosyal yaşamın izleri özellikle Kafkasya muhitinde görülmeye başlanmıştır. Coğrafi konumları dolayısıyla Osmanlı ve Avrupa muhitine yakın olan Tatar ve Azeri Türkleri bu modernleşme hareketinin ilk basamağında yer alırlar.

1789 Fransız İhtilâli ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri, 20. yüzyılın başlarında çok uluslu devletlerde etkisini göstermeye başlamıştı. Rusya Türkleri arasında milliyetçilik hareketleri kendi başına, bağımsız bir hareket olarak kendini gösterirken Osmanlı devletinde ise Türklere dayalı bir milliyetçilik hareketi dışarıdan destekli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu hareketi yönlendirenler özellikle Tatar ve Azeri aydınları olmuştur. İşte hem Kafkasya'da hem de Osmanlı devleti sınırlarında bu bağlamda faaliyette bulunan şahsiyetlerden birisi de Ahmet Ağaoğlu'dur.

Ağaoğlu, 1869 yılında Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Şuşa'da tamamlayan Ağaoğlu, liseye Tiflis'te devam eder. O sıralarda Tiflis'te yayılmaya başlayan halkçı, inkılapçı fikirlerden de etkilenmiş ve halkçı bir cemiyete de üye olur. Daha sonra üniversite öğrenimi için Petersburg'a gitmiş, burada Teknoloji Enstitüsüne kaydını yaptırmıştır. Ağaoğlu'ndan başka Petersburg'da okuyan üç Türk daha vardır ve Ağaoğlu, Petersburg'dan Türkiye'ye daha yeni gitmiş olan Hüseyinzade Ali Bey'in ismini de ilk kez burada duyar.¹ Petersburg'da kendisine yapılan bir haksızlık sonucu öğrenimini tamamlayamadan Paris'e geçer. Böylece Kafkasya'dan Paris'e giden ilk Türk talebe olarak da anılır. İlk zamanlar kiraladığı odasından Fransızca bilmediği için çıkmaz ve odasında kaldığı müddet içerisinde de Fransızca çalışır. Bir süre sonra başka bir pansiyona yerleşir ve College de France'da Renan'ın, Dermesteter'in derslerini takip eder.² Ahmet Bey Paris'te kaldığı yıllarda Fransız İhtilali'nin 100. yılı etkinliklerine de şahit olmuş; Paris'te İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelenlerinden biri olan Ahmet Rıza Bey'le de tanışmıştır. Ağaoğlu yazarlık

* Bu mektuplar Hüseyinzade Ali Bey'in kızı Feyzaver Alpsar Hanımefendi tarafından Prof. Dr. Yavuz Akpınar'ın da şahsi gayretleriyle Ege Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne bağışlanan arşivden alınmıştır.

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Holly Shissler, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye* adlı eserinde Ağaoğlu'nun Hüseyinzade Ali Bey'le Petersburg'da tanıştığını söyler ve bu tanışmayı "yaşam boyu sürececek bir dostluğun başlangıcı" olarak niteler. Bu yanlış bilgiyi Ağaoğlu'nun kendi otobiyografisinden (Samet Ağaoğlu, "Altmış Yedi Yıl Sonra" *Babamdan Hatıralar*, Ankara, 1940) yola çıkarak düzeltebiliriz.

² Ağaoğlu'nun hayatıyla ilgili bilgiler için Samet Ağaoğlu, "Altmış Yedi Yıl Sonra" *Babamdan Hatıralar* (Ankara, 1940) adlı kitaptan yararlanılmıştır.

hayatına da 1890 yılında Paris'te başlar. Paris'e gelen "Afganlı bir şeyhi" evine davet edip onunla görüşen Ahmet Bey, bu görüşmeyi kaleme alarak Dermesteter'in önsözüyle birlikte Journal des Debats'ta yayımlar.³ Ağaoğlu buradaki fikir hayatının içerisine de girmiş bir yandan gazetecilik deneyimini tatmış diğer yandan ise hukuk öğrenimini tamamlayarak College de France'tan mezun olmuş ve 1894 yılında İstanbul üzerinden Kafkasya'ya dönmüştür.⁴ Ağaoğlu, İstanbul'da bulunduğu sıralarda İttihat ve Terakki'nin üst düzey yöneticileriyle görüşmeye başlar. İttihat ve Terakki'nin ilk kurucularından olan Hüseyinzade Ali Bey'in Ahmet Bey'i cemiyetin önde gelenleriyle tanıştırdığı düşünülmektedir.⁵

Ahmet Ağaoğlu Kafkasya'ya döndükten sonra gazeteciliğe önce Kafkas gazetesinde daha sonra Bakû'nun zengin milyonerlerinden Hacı Zeynalabidin Tagıyev'in satın aldığı Kaspi gazetesinde devam eder. Daha sonra Rusya'nın Japonya'ya yenilmesiyle Çarlığın otoritesi sarsılmış ve sansür de zayıflamıştır. Bunu fırsat bilen Hacı Zeynalabidin Tagıyev, gerekli izinleri alarak Hayat gazetesini daha yeni İstanbul'dan gelen Hüseyinzade Ali ve Ahmet Ağaoğlu'nun baş yazarlığında çıkarmaya başlar.⁶ Hayat'ta bir sene çalıştıktan sonra yine başka bir Azerbaycanlı zengin olan İsa Aşurbeyli'nin maddi desteğiyle İrşad⁷ ve Terakki gazetesini çıkaran Ağaoğlu, bir süre sonra Rus hükûmeti tarafından takibe uğrar, o da 1908 yılında Türkiye'ye gelerek burada Türklük faaliyetlerine büyük katkılarda bulunur.⁸

Ahmet Ağaoğlu 1911'de Türk Derneği, sonrasında Türk Ocakları ve onun yayın organı olan Türk Yurdu'nda gösterdiği çabalarla ön plana çıkan Türkçü aydınlardandır. Bütün bu faaliyetlerde Hüseyinzade Ali Bey'le de birçok ortak noktada buluşmuşlar ve beraber çalışmışlardır. Fakat Ahmet Ağaoğlu'nun İstanbul hükûmetinin İngilizlerle işbirliği yaparak Malta'ya sürüldüğünü ve akabinde oradan kurtulduktan sonra Ankara'ya Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Milli Mücadeleye katıldığını bilmekteyiz. Ağaoğlu'nun Hüseyinzade Ali Bey'e gönderdiği mektuplar da Milli Mücadele'nin hemen akabinde 1922'de yazılmış ve Ankara'dan İstanbul'a gönderilmiştir.

³ Bu bilgileri Yusuf Akçura *Türk Yılı 1928'de Ağaoğlu Ahmet Bey* bölümünde yayımlanmamış otobiyografisinden yola çıkarak vermiştir.

⁴ Akçuraoğlu, Yusuf, *Türk Yılı 1928*, İstanbul, Yeni Matbaa s. 426-427

⁵ Shissler, Holly, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 2005, s. 185

⁶ Akçuraoğlu, Yusuf, s. 428

⁷ Holly Shissler'in yazdığına göre Ahmet Bey'in Hayat gazetesinden ayrılmasının sebebi olarak Ali Merdan Topçubaşı ile aralarının açılması gösterilmektedir. Fakat aşağıda on beşinci mektuptan da anlaşılacağı üzere Ağaoğlu'nun gazeteden ayrılmasında Hacı Zeynalabidin Tagıyev'in büyük rolü vardır. Shissler'e göre İrşad, Hayat gazetesinden daha radikaldir ve gazete Sosyalizmin mi Milliyetçiliğin mi tercih edilmesi gerektiğini tartışan makalelere de yer vermiştir.

⁸ Akçuraoğlu, Yusuf, s. 433

Ahmet Ağaoğlu'nun Hüseyinzade Ali Bey'e gönderdiği mektuplar, ikisi Fransızca olmak üzere on beş adettir. Türkçe mektuplar kronolojik olarak 1922 (üç adet), 1923 (beş adet) ve 1931 (5 adet) yıllarında gönderilmiştir. Fransızca mektupların ise tarihi yoktur; fakat anlaşıldığına göre Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali ile birlikte Bakû'da Hayat gazetesini çıkarmaktadır. Bu yüzden bu mektupların tarihi için 1905 yılını tahmini olarak verebiliriz. Çünkü Ağaoğlu ile Hüseyinzade Ali Bey Hayat gazetesini Hacı Zeynalabidin Tagıyef'in himayesinde 1905 yılında çıkarmışlar ve Ahmet Bey bir yıl çalıştıktan sonra gazeteden ayrılarak İrşad gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Fakat onların dostlukları her zaman devam etmiş hatta Ahmet Bey Ankara'da iken kızlarını yüksek öğrenim için Hüseyinzade Ali Bey'e emanet etmiştir.

Mektup: 1

10-12-1338 [10 Şubat 1922]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi

Hususi

Hüseyinzade Ali Beyefendiye,

Aziz yoldaşım Ali Bey!

15 Teşrinisani tarihli mektubunuzu büyük bir meserretle aldım. Arkadaş, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra etrafında bir boşluk hasıl olduğundan ve o boşlukları dolduramayan küçüklüklerden, bayağılıklardan acı şikayetler ediyorsun.

Aziz yoldaşım:

Son dört sene bütün Türk alemi için bir derbederlik devri olmadı mı? Biz burada bu girdubad-ı mücadele içinde kendimizi adeta sarhoş ederken senin daima yüksek, daima nezih ve sakin ruhun, hiç şüphe etmiyorum ki etrafını almış olan zulmet ve meskenet içinde de kendisi için teselliler ve ümitler buluyordu. Türk'ün ebedi aşığı olan Ali [Hüseyinzade], tabiatıyla Türk'ten hiçbir zaman ümidini kesmezdi. Nasıl ki bana gönderdiğin eşarınla da bunu ispat etmiş oluyorsun. Hele o âlem-i beşer hakkında yazdığın manzume beni çok müteessir ve mütehasis etti. Pek çok büyük hülyalarla açıldığımız umumî harbin iptidasında üzerime çöken bu felaket sanki o hülyaların abes olduğuna mı bir işaretti? Fakat şükürler olsun ki yine Türk'ün ezeli dehası muharebenin felaket-i umumiyesini ve Türk milleti için hazırlamış olduğu ebedi mezarı bertaraf etmeye muvaffak oldu ve yeniden pişgah-ı hayalimizde vas'î ümit ufukları tehiyye etti. Allah vere bu kere de bu ümitlerimiz boşa

çıkma ve milletin istihsal etmiş olduğu bu müsait imkanı biz rehberler sırf malul olan dimağ ve kalplerimizin tahrikatıyla yeniden kaybetmeyelim.

Çocuklarım hakkında gerek senin ve gerek Ethiy e Hanım'ın ibzal eylediğiniz lütuflara son derece minnettarız. Oraya bizzat gelmek istiyordum. Şimdilik mümkün olamadı. Lakin fikrim bakidir. Emirlerinize intizaren gözlerinden öper ve hanımefendilerin kaffesine arz-ı selam ederim kardeşim.

Ağaoğlu

[Ağaoğlu'nun bahsettiği dönem Milli Mücadele'nin son dönemleridir. 1918 yılında İngilizlerin baskını sonucu aralarında Ahmet Ağaoğlu'nun da aralarında bulunduğu bir grup aydın ve milletvekili Malta'ya sürülmüşlerdir. Bu sürgünün sona ermesiyle Ağaoğlu derhal Anadolu'ya geçerek Atatürk'ün yanında Milli Mücadele'ye katılır. Ankara hükümetinin kararıyla Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü ve Hakimiyet-i Milliye gazetesinin başyazarı olmuştur.⁹ O sıralarda bir şans eseri Malta'ya sürgünden kurtulan Hüseyinzade Ali Bey ise üniversitede hocalık yapmaktadır.¹⁰

Ağaoğlu bu mektupta Hüseyinzade Ali Bey'in birçok olay karşısında olduğu gibi bu zor günlerde de hadiseleri sakin karşılayacağını ve ümidini asla kaybetmeyeceğini belirtmektedir. Yeni kurulan bir Türk devletinin Ağaoğlu'nu heyecanlandırdığını ve onun bu yolda canla başla çalıştığını da göstermektedir.]

Mektup: 2

17 Teşrin-i Evvel 1338 [17 Ekim 1922]

Ankara

Aziz Kardeşim Ali Bey!

Şimdiye kadar sana mektup yazmadığımın günah olduğunu pek iyi idrak ediyorum. Fakat içinde bulunduğumuz girdubad-ı havadis ve üzerime aldığım vazifenin ağırlığı bana dostlarımı düşünmek için ne vakit ne de huzur veriyordu. Elhamdülillah bu kere mücadelemizin bu kadar muazzam muvaffakiyeti ile hasıl olan küşayış hepimize biraz rahat nefes almak ve yekdiğerimizi hatırlamak imkanını bahş eyledi. Allah'a binlerce şükürler!

Türklüğün bir ba's ü badelmevt mucizesine mazhar olarak yeniden tarih sahnesine daha muhteşem ve daha muhib bir sima ile çıkıyor ve mukadderat, emcede daha pek çok vazifeler icra edecek kudreti haiz olduğunu ve hele Şark'ı arkasınca sürükleyerek yeni yeni ufuklara doğru yürüttürecek kudreti haiz olduğunu beşeriyete ilân ediyor. Sen Türklüğe bu ruhu aşıl原因 amillerden birisin. Bu hakikati dostların hiçbir zaman unutmadılar ve emin ol ki

⁹ Sakal, Fahri, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 36-40

¹⁰ Samet Ağaoğlu, *Hayat Bir Macera* adlı eserinde Hüseyinzade Ali Bey'den bahsederken babasının Malta'da sürgünde olduğu dönemlerde Ali Bey'in manevi desteğini hiç esirgemediğini belirtir. Maddi destekte bulunamayacak kadar zor durumdadır ve Kara Kemal'in Ali Bey'e oldukça yardımcı dokunmuştur.

gerek felaketli gerek mesut zamanlarda hiçbir dakika senin hatıran onların kalplerinden silinmiş değildi. Dört beş seneden beri büyük müzayakalar ve sıkıntılar içinde bulunduğunu hepimiz biliyor ve lakin hepimiz de aynı hal içinde kıvrandığımız için şimdiye kadar bir şey yapma imkanını bulamıyorduk. Fakat hepimiz için maddi ve manevi sıkıntıların nihayete erişmek üzere olduğunu ve pek yakında yekdiğerimize kavuşarak küşayışli günler göreceğimizi ümit ediyorum.

Süreyya ve Taze Hanım'ı sana evlat olmak üzere tevdî ediyorum. Tahsillerini nâtamam bırakmamak için İstanbul'a göndermek mecburiyetinde kaldım ve senden başka onları itimat edecek yer bulamadığım için sana ve Atiye Hanımefendiye zahmet vermek ıstırasında kaldım. Onları kabul etmek gibi lütufta bulunmanız beni ve ailemi şükranı ödenemeyecek kadar minnettar etti.

Bu mektupla sana Hilal-i Ahmer vasıtasıyla üç yüz elli (350) Lira gönderdim. Bu meblağdan Abdurrahman'ın Galatasaray'ına ait altı aylık leylî ücreti olan yüz on beş (115) Lirayı zahmet ihtiyar ederek mezkûr mektebin idaresine teslim etmeni rica ederim. Mütebaki 235 Liradan yüz yirmi (120) lirasını lütfen kızların iki aylık masarifi için kabul buyurursunuz. Kalan 115 lirasını da çocukların kendilerine bazı eşya almak ve kendilerine sarf etmek üzere teslim buyur.

Artık çocuklar senindir. Beni biliyorsun. Ben insanda hasep ve nesepten, ilm ve irfandan ziyade ahlâka, metanete kıymet veririm. Ben Türk kızlarının serbest olmalarını hayata karışmalarını ve bütün faaliyet-i içtimaiyeye iştirak etmelerini arzu ederim. Kızlarımın da o yolda hazırlanmış olmalarını isterim. Fakat hürriyet ve serbestîyi şirretlik, intizamsızlık ve hûd-serlik şeklinde telakki etmem. Onun için kızlarımdan da tevazu, iffet, hicap ve hürmet dairesinde serbestî isterim. İşte kardeşim! benim emelim, artık sen bilirsin. Her cihetten onların babası sensin. Senin emr ve iradenle ve keza Atiye Hanım ile büyük Hanımefendiye tabiyet ve itaatleri mutlak olacaktır. Binaenaleyh Saide, Feyzaver ve Mehmet hakkında nasıl hareket ediyorsanız onları da o surette telakki edeceksiniz. Artık onları size, sizi de Allah'a ısmarlıyoruz kardeşim. Büyük Hanımefendiye, Atiye Hanımefendiye, Saadet Hanımefendiye hürmetler ve selamlarımızı tebliğ et. Çocukların gözlerinden, yüzlerinden öperiz.

Aziz kardeşimiz!

Kardeşiniz Ağaoğlu Ahmet

Sitare-Ahmet

[Bu mektupta Ağaoğlu biraz daha ümitli konuşmakta ve işlerin bir hayli yoluna girdiğinden bahsetmektedir. Çünkü 11 Ekim 1922'de yani bu mektubun yazılmasından 6 gün önce İngiltere ile Ankara hükûmeti arasında Mudanya mütarekesi imzalanmıştır.

Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Bey'in kendilerinden uzak olmasına da üzülmemekte ve bu üzüntüsünü dile getirirken de yeni devletin kuruluşunda çok önemli olan fikrî zeminin oluşmasında en büyük paylardan birinin Ali Bey'e ait olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü Ziya Gökalp'ten de önce Türkçülüğün fikir babası olarak Hüseyinzade Ali Bey gösterilmektedir.

Bu mektupta bir diğer önemli nokta Ağaoğlu'nun kızları olan Süreyya ve Tezer Hanım'ın tahsillerini tamamlamak üzere İstanbul'a gitmeleri ve Hüseyinzade Ali Bey'in

evinde ikamet etmeleri. Gerek Samet Aġaoġlu, gerek Süreyya Aġaoġlu'nun hatıralarında Hüseyinzade Ali Bey'le ilgili çok geniş bir bilgiye rastlamamaktayız. Hatta Süreyya Aġaoġlu'nun hatıralarında Ali Bey'in evinde ikamet ettikleri çok üstünkörü bir şekilde geçilmiş, detaylı bir bilgi verilmemiştir. Bu da oldukça dikkat çekici ve araştırılması gereken bir konudur. Yine bu mektuptan Ahmet Bey'in oġlu olan Abdurrahman'ın Galatasaray lisesinde yatılı olarak okuduġu da görölmektedir.^{11]}

Mektup: 3

23 Kanunuevvel 1338 [23 Aralık 1922]

Ankara

Aziz Yoldaş!

Bu mektubum cevapsız kalan üçüncüsüdür. Başka bir yoldaş olsaydı belki izzet-i nefis meselesi yapar, bir daha yazmaz [idim]; fakat Ali yoldaşı tanıdığım için ben devam ediyorum ve nihayet kendisini insafa getireceğime eminim.

Hikmet Ömer Bey¹² hakkındaki telgrafınızı aldım: derhal dahiliye vekili Fethi Bey¹³'e müracaat ettim. Filhakika şüpheli bir Hikmet Bey olduğunu söyledi. Lakin onun Ömer Bey olup olmadığını beyan ederek tahkikat yapacağını vaad etti. Ben lazım teminatı verdim. Senden bahs eyledim. Fethi benim yanımda İstanbul'a telgraf çekti. İstifsar-ı keyfiyet etti. Şimdi cevaba muntazırız. Tabii âti de elimden geldiği kadar çalışacağıma şüphe etmezsin.

İki gün evvel Hilal-i Ahmer vasıtasıyla Abdülmuttalib Bey'e sana teslim olunmak üzere 350 lira gönderdim. Parayı bittabi Abdülmuttalip Bey'den ahz edersin. Bu meblağdan 120 lirası senindir. Mütebaki 230 lirasının suret-i sarfı için Süreyya'ya mufassal malumat verdim. Emniyet sandığına eşya mukabilinde iki yüz kırk lira borcumuz vardır. Bu borçtan şimdilik iki yüz lirasını ödesinler. Eşya da satın otuz lira verilinceye kadar, orada kalsın. Meseleye Kerim Bey biraderimiz vakıftır. Bu kere de iş onun eli ile görölmelidir. Kalan yirmi liradan beşi Abdülrahman'a verilecek ve on beşine de Humay için elbise alınacaktır.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden İstanbul Türk Ocağı için üç bin aldığımızı elbette ki gazetelerde okuduk. Müşarü'l-ileyh kuvvetli bir Türkçüdür ve şimdi fiilen bu cereyanın başına geçmiştir. Hamdullah yakında İstanbul'a Ocağın küşadı merasimine iştirak niyeti ile gidiyor. Ben de gitmek arzusunda idim. Fakat şimdilik hükümet benim buradan ayrılmama bir türlü razı olmuyor.

¹¹ Samet Aġaoġlu, *Hayat Bir Macera-Çocukluk ve Gençlik Hatıraları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 16

¹² Bu kişi hakkında bilgi elde edilememiştir.

¹³ Ali Fethi Okyar: (29 Nisan 1880, Pirlepe - 7 Mayıs 1943, İstanbul) Türk asker ve siyaset adamı. Cumhuriyet'i kuran öncü kadro içinde yer almış, Başbakanlık ve TBMM Başkanlığı yapmış, Atatürk'ün talimatıyla kurulan muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı yönetmiştir. Yaşamı boyunca Atatürk'ün en yakın kişisel arkadaşlarından biri olmuştur (http://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_Fethi_Okyar).

İnşallah meramımıza muvafık bir sulha nail olur ve yeniden hepimiz birleşir yine o eski işlerimize başlarız. Seni buraya celp etmek fikrindeyiz ne dersin.

Çocuklar hakkında gerek sizin gerek hanımefendilerin ibzal buyurduğunuz asar-ı iltifat ve nezaket bizim cümlemizi derinden müteşekkir ve minnettar ediyor. Zavallılar sizin hakkınızdaki teşekkürlerini söyleye söyleye bitiremiyorlar. Refikam, ben ve bütün ailem cümlenize arz-ı selam ve hürmet eder ve çocukların da gözlerinden öperiz.

Ağaoğlu Ahmet

[Bu mektup Türk Ocaklarının tarihi açısından önem arz etmektedir. İngilizlerin İstanbul'u işgaliyle başlayan Türk Ocaklarının şubelerini kapatma ve üyelerini Malta'ya sürgüne gönderme faaliyeti Milli Mücadele'nin kazanılmasıyla son bulur ve Türk Ocakları yeniden yapılandırılmaya çalışılır. Atatürk'ün 1922'de Türk Ocakları için vermiş olduğu 3000 lira Atatürk ve Türk Ocakları arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Yeni Türk devletinin ve Cumhuriyet'in kurulmasında Türk Ocakları ve üyelerinin çabaları dikkatten kaçmayacak kadar büyüktür. Ayrıca Ağaoğlu'nun Atatürk için "kuvvetli bir Türkçüdür" ifadesini kullanması da Atatürk'ün Türkçü faaliyetleri desteklediğinin de bir göstergesidir.]

Mektup: 4

28 Kanunusani 1339 [28 Ocak 1923]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi

Hususi

Hüseyinzade Ali Beyefendiye,

Muhterem Kardeşim Efendim!

7 Kânunusani tarihli mektubunuzu aldım. Pek tatlı ve uzun mukaddimesini büyük bir zevk ile okudum.

Azizim Ali yoldaş!

Sen ihtiyarlamıyormuşsun. Bunun esrarını bize de öğretebilir misin? Bize gelince şimdi ne "Bronsekar" ne de "Mençikof" ilaç bulur. Vakıa beyaz saçların ehemmiyeti yok. Fakat kalp de beyazlaşmağa başlarsa vay o zaman halimize... Ne mutlu sana ki iyi bir ilaç bulmuşsun. Endişe etmemek ve gençlik mefkûresini çabucak benimsemek!...

Fakat zannederim burada biraz sanatkarlık yapıyorsun. Ali Hüseyinzade endişeden, düşünceden azade muhite lakayt kalabilir mi? Yeni mefkûreleri benimsemeye gelince azizim, bu mel'un kalp yürümeyince artık o mefkûreler de fayda vermiyor. Yataktan ezik, kırık,

öksürük, tıksırık içinde kalkarken o mefkûreler de unutuluyor. İstanbul'un halinden ve bazı tanıdıklarımızın düşmüş olduğu vaziyetten bahsediyorsunuz. Bu pek acıklı bir hadise...

Fakat azizim! Viran ve berbat olmuş olan Anadolu'yu görsen şefkatinin bir kısmını da buraya tahsis edersin. Maruz kaldığın hücumun ben burada daha şiddetlisi karşısındayım. Aynı zamanda aciz bir mevkideyim.

Mektup: 5

15 Nisan 1339 [15 Nisan 1923]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi

Hususi

Hüseyinzade Ali Beyefendiye

Azizim!

Bazı taraflardan benim İstanbul mebusluğuna namzetliğim tavsiye olunmaktadır.

Paşa hazretleri de bizzat bu fikri tasvip buyuruyorlar. Fakat ben daha bir karar veremedim. Zira İstanbul'un şimdiki ahval-i ruhiyesine vakıf olmadığım gibi eski İstanbul'dan da mebus çıkamayacağımı muhakkak olarak bildiğim için tereddüt ediyor ve evvela dostlarımın bu hususa aid fikirlerini almak istedim. Ne dersiniz?

Şans ne dereceye kadardır. Namzetliğimi tavsiye ettiğiniz halde yardım, muavenet ve muzaheret edeceğinizi vaad ediyor musunuz?

Namzetliğe karar verirsem tabiatıyla paşa hazretlerinin listesine dahil ve muavenetlerine mazhar olacağım.

Samimî olarak sorduğum suallere bütün şerait (şerait) nazar-ı dikkate alınmak şartıyla seri, kat'î ve açık cevaplarınıza intizar ederim. İhtiyar-ı zahmet edip bizzat Kemal Beyefendi¹⁴ ile bu hususa ait görüşmenizi ve onunla teati-i efkar ederek re'yini almanızı bilhassa rica

¹⁴ Burada bahsedilen kişi Ağaoğlu'nun yakın arkadaşlarından biri olan Kara Kemal olmalıdır. (**Kara Kemal** -ö. 1926-, Osmanlı devlet adamı. I. Dünya Savaşı sırasında iâşe nazırı olarak görev yapmıştır. İttihat ve Terakki partisinin ileri gelenlerindedir. Partide "Küçük Efendi" olarak anılırdı (Büyük Efendi, Talat Paşa'dır) Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Milli Mücadele'ye silah, cephane ve subay kaçırılmasında önemli rol oynayan Karakol Teşkilatı'nın kurucularından birisi olmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrasında eski İttihatçıların lideri haline gelmiş; 1926'da Atatürk'e suikast girişimi ile suçlanarak idama mahkûm edilmiş, aranırken intihar etmiştir. http://tr.wikipedia.org/wiki/Kara_Kemal) Kara Kemal'le ilgili Samet Ağaoğlu'nun *Babamın Arkadaşları* adlı eserinde de Ağaoğlu ile olan yakınlığı hakkında bilgi bulabilirsiniz ("Kırklardan Biri", s.104-107).

ederim. Kemal Bey'in namzetliğini tasvip edip etmediği ve ettiği halde muavenetlerine mazhar olup olmayacağımla vereceğim karar üzerinde kat'î bir amil olacaktır.

Bakî selamlar ve hürmetler...

Ağaoğlu

[Bu mektup 15 Ağustos 1923 yılında yazılmıştır ve Ağaoğlu Matbuat ve İstihbarat müdürü iken milletvekili olması istenir. İsmet İnönü ile fikirleri ters düştüğünden 11 Ağustos 1923 yılında Matbuat ve İstihbarat müdürlüğüne Zekeriya Sertel getirilmiştir. Fakat yine aynı tarihte Ahmet Bey'in mektupta zikredilen İstanbul yerine Ağaoğlu Kars'tan milletvekili seçilerek meclise girmiştir.¹⁵]

Mektup: 6

14 İyul 1339 [14 Temmuz 1923]

Azizim Ali Bey,

Hüseyin Kulu Han¹⁶'ın oğlu Sadık Paşa ve saire hakkında yazdığım tafsilat beni hem müteessir hem de mahçup ediyor. Müteessir oluyorum. Çünkü hemşehrilerim olan bu zevatın feci vaziyetlerine lakayd kalmak benim için elbette ki mümkün değildir. Mahçup oluyorum, çünkü bütün mesaimme rağmen müsbet bir neticeye vasıl olamıyorum.

Azizim Ali Bey,

Buradaki vaziyeti sana kısaca tarif edeyim. Dokuz senenin yıkıcı, yakıcı ve her şeyi perişan eyleyen bir mücadeleden çıkmış devlet. zaten cihazı ve teşkilatı iptidai olan bu devlet, aynı zamanda da varidat ve servet-i umumiye itibariyle dünyanın en fakir bir devletidir. İşte böyle bir devlet üzerine ve böyle bir zamanda bu taraftan bütün dünyanın mali boykotajı, diğer taraftan baştan başa siyah bir toprak yığını halini almış bir memleketin yeni baştan kurulması, üçüncü taraftan yarım milyonluk bir muhaceret seylabının endişesi ve dördüncü taraftan yekünü yüz binlere varan mütekaid gayr-ı faal memurün şüheda eytam ve aramlinin iaşesi mesele-i müthişesi. İşte azizim o fakir, perişan devletin omuzlarına yüklenen müthiş ağırlık... Seni temin ediyorum ki herhangi bir vekaletle herhangi bir Azerbaycanlı hakkında müracaat ettiğim zaman işittiğim söz şudur. Ahmet Bey, bu kadar zabıt, memurlar açıkta iken biz başkalarını nasıl düşünelim. Bu söz karşısında cevap vermek için bir kelime bile bulamıyorum.

¹⁵ Sakal, Fahri, s.43

¹⁶ Revan Hanı Hüseyin Kulu Han olmalı. [Kacar şahı Feth (Feteli) Ali Şah, sağ kolu denecek kadar yakını ve akrabası olan Hüseyin Kulu Han'ı 1807'de Revan Hanı olarak atadı, ona Serdar ünvanı verdi. Serdar, Aras nehrinin ötesine kadar olan bütün kuvvetlerin kendisine bağlı olduğu kimselere verilen ünvanıdır. 1827'ye kadar Revan Hanı olarak hüküm süren Serdar Hüseyin Kulu Han, Muhammed Han Kacar'ın oğludur. Ailesi 1918'de İstanbul'a gelip buraya yerleşmiştir (http://tr.wikipedia.org/wiki/Revan_Hanligi)].

Onun için bazı arzularınızı aynen icra ettiremiyorum. Beni mazur görünüz. Bu memlekete büyük hizmetler etmiş olduğu herkesçe müsellemlenmiş ve kendisi de bu memleketin evladından olduğu halde Ali Bey Hüseyinzade'ye buradaki fikir arkadaşları bütün mesailerine rağmen şimdiye kadar hiçbir şey yaptıрмаğa muvaffak olmazlarsa düşün artık nisbeten yabancı addedilebilecek başkaları hakkında ne kadar müşkülât vardır.

Fakat bu sözlerimden bıkip çalışmadığımı veyahut çalışmayacağımı zannetme.

Senin maaşın hakkında Ziya [Gökalp] ile beraber ayrıca Maarif Vekili ile görüşeceğiz ve neticeyi elbette ki yazacağım. Pek uzak olmayan bir istikbalde Ziya'dan paşa için burada bir saha-yı faaliyet bulunabileceğine emin ol. Zira artık sulh akdedildikten sonra tatbiki ile burada büyük bir faaliyet-i iktisadiye başlayacak ve birçok ecnebi şirketleri Sadık Paşa seviyesindeki zevata arz-ı ihtiyaç eyleyeceklerdir. İşte o zaman onu yerleştirmek imkanı hasıl olacaktır. Hayri Bey'e gelince, şimendöfer müdüriyet-i umumiyesi Behiç Bey'den ricada bulundum. Cevabımı bekliyorum. Alır almaz tabii size bildiririm.

Kızlar üç hafta sonra sizdedirler. Abdülhasan ve Abdülhüseyin üzerinden uzaktan olsa da nazar-ı siyanetiniz ve himayenizi diriğ buyurmamanızı cümlenizden cümlemiz rica ederiz.

Baki senin ve çocukların gözlerinizden öper; büyük hanımefendiye, Ethiye ve Saadet Hanımefendilere ailece takdim-i hürmet eyleriz aziz kardeşim.

Ağaoğlu Ahmet

[Hüseyinzade Ali Bey, müşkül durumda olan tanıdıkları için Ağaoğlu'ndan yardım istemektedir fakat yeni kurulan Türk devletinin de sıkıntılar içinde olması bu isteklerin kısa zamanda gerçekleşemediğini de göstermektedir.]

Mektup: 7

25 Ağustos 1339 [25 Ağustos 1923]

Türkiye Büyük Millet Meclisi azasına mahsustur.

Azizim Ali Bey!

Son mektubunu aldım ve bütün ailece büyük bir lezzetle okuduk. Hele kızlar birkaç kere okuyarak seni, o yüksek ruh ve kalbini tahattur ettiler ve tam bir gece seninle yaşadık!

Ali Bey! Bunca yıllar geçti, görüyorum ne sen ne de ben değiştik. Tabiatlarımızdaki birçok tezatlarla rağmen bizi yekdiğerimize yaklaştıran muhabbetler aynen bakîdirler. Sen o yüksek, hiçbir zaman ve hayatın hiçbir darbesi ile bulanmayan huzur ve sükûnu muhafaza ettiğin gibi ben de içimde taşıdığım harareti aynen saklamaktayım.

Sen bana gülersin ben sana kızarım, fakat nihayet ikimizin de aynı mahiyette insanlar olduğumuzu anlar ve yine birlikte gülerek kızarak yürürüz.

Fakat azizim! Hakikatte sen bizden kaçyorsun. Ziya ve ben seni burada görmek iştiyakı ile mütehasiriz. Maarif vekâleti ve diğer zevat nezdinde lazım olan müracaatlar yapıldı. Şimdi sana resmen yazmak için salahiyet-i tamma aldım. Maaşın aslı 6500 – 7500 kuruş olmak yani ayda cem'an 150 lira almak üzere ve aynı zamanda burada teessüs edecek fakültede bir kürsü işgal etmek üzere buraya gelmek ister misin? İstemediğin halde senin İstanbul'daki hin-i maişetinde müteessir olan arkadaşlarımı bu ızdıraptan kurtarmak için ne gibi tedbirlerin icrasını tavsiye edersin? Adnan Bey'in aradığı iş neden ibarettir. Acaba biz buradan işin usulüne muavenet edemez miyiz? Bu hususlara ait seri ve sarih cevabına muntazırım.

Oğullarımı gönderiyorum. Kızlar da bir ay sonra geliyorlar ve artık o zaman şenlik bizden size intikal eder. İtiraf et ki bu taksimde sana düşen hisse dört kere ziyadedir.

Kemal Muhtar Bey'e tek bir kere tesadüf ettim ve kendisini tebrik eyledim. Biraz merdumgirîz gördüm. Kendisine de benim ile görüşmesini tavsiye ediniz. Kemal-i minnet ve şeref ile kendisi ile münasebette bulunmak isterim. Gönderdiğiniz nikah şekerlerini tatlı tatlı yedik ve Saadet Hanım'ın saadetine dualar ettik.

Sadık Paşa ve Hayri Bey için teşebbüsatta bulunuyorum. Neticesini arz ederim. Bakî büyük hanımefendinin ellerinden, çocukların ve senin gözlerinizden öper ve Ethiye Hanımendi ile Saadet Hanımefendiye arz-ı hürmet eylerim.

Ağaoğlu

[Ağaoğlu mektupta bahsettiği gibi çok sert bir mizaca sahiptir. Hatta ailesi içinde de otoritesini he zaman hissettirmiştir. Aksine Hüseyinzade Ali Bey, sakın tabiatıyla dikkat çeken biri olmuştur. Buna rağmen bu birbirine zıt karakterde olan iki aydın, ömürlerinin sonuna kadar çok iyi birer dost olmuşlardır.¹⁷]

Mektup: 8

1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti

Matbaat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi

Hususi 2

¹⁷ Hüseyinzade ile Ahmet Ağaoğlu arasında geçen anekdotlar için bkz.Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, s.

Ömer Hikmet Bey'den bir mektup aldım. Uğradığı iftiradan pek müteessir olmuş, inşaallah bu işten temiz çıkar. Burada yeni açılacak memuriyetler hakkında alelumum hakim olan fikir şudur: Memleketin istihlasına fiilen çalışmış olanlar tercih edileceklerdir.

Sadık Paşa'ya teşekkür ve arz-ı hürmet ederiz. Ailece geçirdiğiniz bayram hakkında daha evvel kızlarımdan malumat almıştım ve içimden keşke biz de orada olsaydık gibi boş bir arzu izhar etmişim.

Seni buraya celp etmek fikrine gelince bu fikir şundan ibarettir: Mütefekkir ve alim arkadaşların Ankara'da birleşmeleri arzu olunuyor. Bu maksatla Ziya Gökalp Bey 7500 kuruş maaş-ı asli ile telif ve tercüme heyeti başına intihab edildi. Martın sonuna doğru buraya gelecektir. Bizim arzumuz seni de onun yanında görmektir. İnşallah bu arzumuz ankarib hasıl olur. Çocuklarım hakkında ibraz olunan pek şefkatkarane iltifatlar için sana değil, hanımefendilere samimi teşekkürlerimizi takdim ediyoruz. Cümlemiz cümlenize arz-ı hürmet ve selam ederiz kardeşim.

Ağaoğlu Ahmet

[Bu mektup 1923 yılında yazılmıştır ve tam olarak tarihi verilmemiştir. Bundan sonraki mektup 1931 yılına ait. Aradan geçen sekiz yıl içerisinde her iki aydının birbirinden haberdar olamayışını düşünmemekle birlikte yine de Hüseyinzade Ali Bey'in 1926'dan sonra inzivaya çekildiğini söyleyebiliriz. Çünkü Atatürk'e karşı yapılan 1926 İzmir suikastine Kara Kemal'e yakınlığından dolayı ismi karıştırılmış ve haksız yere İstiklal Mahkemesi reisi Ali Çetinkaya (nam-ı diğer Kel Ali) tarafından sorgulanmıştır. Bu olay Hüseyinzade Ali Bey'i oldukça üzmüştür.]

Mektup: 9

15 Kanun-i Sani [Ocak] 1931

TBMM

Azasına Mahsus

Azizim Ali Bey,

Senden gayet mühim bir ricam vardır. Mutad ihmali bu kere terk ederek ricamın hemen icrasını isterim.

Eski Tanin matbaasının bulunduğu evde “sanayi-i nefise” namında bir matbaa vardır. Sahibinin ismi Daver Bey'dir. Bu zat benim son eserim “Serbest İnsanlar Ülkesinde” bu matbaada tab olunuyordu. Evvelce provaları muntazaman gelmekteydi. Fakat üç haftadan beri arası kesildi. Bunun sebebi nedir? Kendisine yazdım, sordum. Cevaben hasta olduğunu yazdı. Fakat o zamandan beri birçok zamanlar geçtiği halde yine provalar gelmemektedir. Rica ederim bunun sebebini iyice anlayıp bana malûmat veresin. Büyük Hanıma, Atiye Hanım'a hürmetler. Çocukların ve senin gözlerinizden öperim.

Ağaoğlu Ahmet

Mektup: 10

17 Kanun-i Sani [Ocak] 1931

TBMM

Azasına Mahsus

Azizim Ali Bey,

Bundan birkaç gün evvel sana bir mektup yazdım, cevabını alamadım. Mektubum vasıl oldu mu? Ricamı tekrar ediyorum. Benim “Serbest İnsanlar Ülkesinde” nam eserimi “sanayi-i Nefise” matbaası tab etmekte idi. Seksen sahifeye kadar prova gönderdi. Tashih ettim, iade eyledim. O zamandan beri arası kesildi. Yazdığım mektuplara cevap yoktur! Bu ne muammadır. Geçen mektubumda senden bu matbaaya uğrayıp bu muaamayı anlayıp bana yazmanı rica etmişim. Senden de cevap almayınca bütün bütün hayret ettim. Ricamı tekrarlıyorum ve bana en kısa zamanda cevap vermeni rica ediyorum. Matbaanın adresi şudur. “Eski Tanin matbaası”. Sabık Hüseyin Cahit Bey, şimdi de İttihat Cemiyeti Katib-i Umumisi Mürşit Bey’in kayınpederi.

Büyük Hanım’a, Atiye Hanım’a hürmetler. Senin ve çocukların gözlerinden öperim.

Ağaoğlu Ahmet

Mektup: 11

TBMM

Azasına Mahsus

21 Kanun-ı Sani [Ocak] 1931

Azizim Ali Bey,

Gönderdiğim paranın makbuzunu unutup göndermemişim. Bu kere leffen göndermiyorum. Zahmet olsa da işi takip edip kitabın tabını tesri’ ettir. Peyderpey bana provalar gönderilsin. Şubat’ın 12’sine doğru kendim de oradayım. İnşallah o zaman kitabı tamamen çıkarırız. Bakî hanımlara hürmetler ve çocuklara öpücükler.

Ağaoğlu

Mektup: 12

22 Kanun-i Sani [Ocak] 1931

TBMM

Azasına Mahsus

Azizim Ali Bey,

Mektubunu aldım, teşekkür ederim. Bilhassa tashih-i hata için.

Bu gün namına yüz lira gönderiyorum. İş Bankası vasıtası ile bu parayı matbaacıya vermeni ve kendisinden makbuz alıp bana göndermeni rica ederim. Tertibe devam etsinler ve provalarımı peyderpey bana göndersinler. Şubatın 12'sine doğru kendim İstanbul'a geleceğim. O zaman kitabı çıkarırız ve mütebaki parayı birden veririm.

Baki Hanımlara arz-ı hürmet, senin ve çocukların gözlerinden öperim.

Ağaoğlu

Mektup: 13

21.3.1931

Azizim Ali Bey,

Dil encümeninden olan alacağın için vekil beyle ve Celal Sahir'le görüştim. Vekil Bey tahsisat olmadığı halde bu mesele için bulmağa gayret edeceğini vaad etti. Bunun üzerine Celal Sahir'le görüştim. Kendisi bu mesele hakkında hiçbir şey hatırlamıyor ve bilmiyor. Bunun için bu mektubu alır almaz Celal Sahir Bey'e hitaben bir mektup yaz ve meseleyi teşrih et yalnız mektup yazman üç aya kalmasın. Hemen harekete geç.

Nasılsın, iyi misin? Hanımefendiler, çocuklar ne yapıyorlar. Bizler hamdolsun iyiyiz. Hepimizden çok çok selam ve hürmet azizim.

Ağaoğlu Ahmet

Mektup: 14¹⁸ (Fransızca)¹⁹

Sevgili Ali Bey,

Neler yapıyorsun? Günlük bir gazeteyi yönetmek kolay mı? Canım arkadaşım, senden sadece Ermeniler'e çok yüz vermeme rica ediyorum; lakin bu onları ukalalık derecesinde

¹⁸ Tahminen 1905 olmalı.

¹⁹ Fransızca mektupların çevirisi için Selin Yüceatak Hanımefendiye teşekkür ederim.

cesaretlendiriyor. Çok fazla bilimsel bir dil kullanmak da okuyucuları yoracaktır; bundan da kaçınmak lazım. Gazete için malzeme konusunda da endişelenmene gerek yok ; size hep yeteri kadar konu gönderiyor olacağım.

Bu yazıyla beraber, bir ana başlık konusu ve bir takım iç ve dış haberler gönderiyorum. Bu haberleri numaralandırdım. Mehdi'ye söyle numara sırasına göre bir dizim hazırlasın çünkü bu sıralamayı haberlerin önemine göre yaptım.

Pazartesi şehre geri geleceğim dolayısıyla sen de buraya gelip bir hafta boyunca dinlenebilirsin.

Mehdi ve diğerlerine selam söyle

Kardeşin Ahmed

Mektup: 15 (Fransızca)

Dünkü sayı beni çok üzmişti, oysa bugünkü sayı beni bir o kadar tatmin etti.

Beni desteklediğin için çok teşekkür ederim. Bu şahsi bir sevgi gösterisi değil. Hayır! Bütün mesele, sermaye ve sağduyu ya da başka bir deyişle parayla güç sahibi olmak isteyen kaba insan ile özgür ve bağımsız olmak isteyen yetenekli ve değerli insan arasındaki uçurum. Hür ve bağımsız olmamız lazım! Daha dün ticaretle uğraşan ve bugün ancak bir bankacı ruhuna sahip bir kişinin duygu ve sağduyu gerektiren, böylesine büyük ve kutsal bir davaya karışmasına göz yummamalıyız.

Müslümanlara, aklın kaba kuvvet karşısında ezildiğini kanıtlayan bir örnek değil aksine yoklukta bile bağımsızlığın ve özgürlüğün galip geldiğini gösteren bir örnek vermeliyiz. Bu da ancak birlikte ve dayanışma halinde hareket edersek, birbirimize destek olursak mümkün olabilir.

İlk zaferimizi kazandık bile; sağlam durabilirsek daha nicelerini kazanacağımıza eminim. Yarın kaba adam burada olacak. Hacı'nın önünde şiddetli bir tartışma yaşayacağız çünkü ben bu adamın hiçbir şeye karışmasını istemiyorum. Önceleri Hacı bana karşı çıktı fakat kararlı olduğumu görünce vazgeçti. Sen de güçlü ve kararlı ol; kimsenin sensiz bir şey yapmasına izin verme.

Cuma ve Pazar günü için malzeme ve mektupları Mehdi'nin adına gönderiyorum. İbrahimof'un mektuplarının ben görmeden geçmesine sakın izin verme.

Kardeşin Ahmed

[Bu mektuplar Merdekan'dan Bakû'ya gönderilmiştir. Hüseyinzade Ali Bey ve Ahmet Ağaoğlu, Hacı Zeynelabidin Tagıyef'in maddi destekleriyle Hayat gazetesini çıkarmaya başlarlar. Tabi gazeyi çıkaranlar arasında Ali Merdan Topçubaşı da vardır. Hacı Zeynelabidin Tagıyef Bakû'nun petrol zenginlerindedir. Azerbaycan modernleşme faaliyetlerinde yaptığı

yardımlarla, kurduğu yardım cemiyetleriyle tanınmış biridir. Fakat sert bir mizaca sahip olan Ahmet Ağaoğlu Hacı Zeynelabidin Bey'in gazeteye karışmasını pek istememektedir. Bu yüzden de Hayat gazetesinde yaklaşık bir yıl çalıştıktan sonra Ali Merdan Bey'in Tagiyef'i gazeteye karıştırması sebebiyle ayrılmış ve Bakû'nun başka bir zengin yardımseveri İsa Aşurbeyli'nin maddi katkılarıyla İrşad gazetesini çıkarmıştır.

Ağaoğlu'nun bu iki mektubu Fransızca yazması da dikkat çekicidir. Çünkü Ağaoğlu, son mektupta Zeynelabidin Bey için çok ağır cümleler sarf etmiştir. 1905'li yıllarda Bakû'da Fransızca bilen pek aydın olmadığını düşünürsek ağır cümleler sarf edilen bu mektupların neden Fransızca yazıldığı da açıkça görülmektedir]